

Міністерство культури, молоді та спорту України
Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка

ОДНОЛЬКІНА Марія Сергіївна

УДК 78.441;78.2У;78,25

ГЕНЕЗА ТА СПЕЦИФІКА
УКРАЇНСЬКОЇ СКРИПКОВОЇ ФАНТАЗІЇ
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЖАНРУ

Спеціальність 17.00.03 – музичне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Львів – 2020

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі історії музики у Львівській національній музичній академії імені М. В. Лисенка Міністерства культури, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, професор
Соколовський Юрій Анатолійович,
Львівська національна музична академія
імені М. В. Лисенка,
проректор з науково-педагогічної діяльності
та інноваційного розвитку,
заслужений діяч мистецтв України
(м. Львів)

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
Сюта Богдан Омелянович,
Київська академія мистецтв,
проректор
(м. Київ)

кандидат мистецтвознавства, доцент
Ніколаєвська Юлія Вікторівна,
Харківський національний університет мистецтв
імені І. П. Котляревського,
доцент кафедри інтерпретології та аналізу музики
(м. Харків)

Захист відбудеться «28» лютого 2020 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.869.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Мала зала Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка за адресою: вул. О. Нижанківського, 5, м. Львів, 79005.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка за адресою: вул. О. Нижанківського, 5, м. Львів, 79005.

Автореферат розіслано «23» січня 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор мистецтвознавства, доцент

О. А. Шуміліна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В еволюції музичного мистецтва існують жанри, до яких постійно прикута увага дослідників. Одним з таких жанрів є інструментальна фантазія. Починаючи з XVI ст. і дотепер вона приваблює композиторів і виконавців своєю свободою. Це викликано постійною модифікацією жанру, що пов'язано з пошуками нових засобів музичної виразності. З розвитком технічних можливостей інструментів композитори й виконавці все більше урізноманітнювали художньо-виразові особливості фантазії.

Фантазія у скрипковому мистецтві є окремою сторінкою в історії розвитку жанру. Її бурхливий розквіт пов'язаний з добою романтизму, коли скрипка стає одним із провідних інструментів. Скрипкова фантазія зберігає домінуючі позиції і в музиці XX – перших десятиліть XXI ст.

Незважаючи на відомі праці українських вчених¹, присвячені вивченню жанру інструментальної, зокрема скрипкової фантазії у творчості українських композиторів XIX – перших десятиліть XXI ст., системного вивчення зазначена проблематика в музикознавстві не отримала. Українська скрипкова фантазія на сьогодні є більш «архівним» матеріалом, а не музикою, що постійно виконується. У навчально-методичних посібниках, педагогічній та концертній практиці вивченню української скрипкової фантазії (як і вітчизняної скрипкової музики загалом) не приділено належної уваги. Проте в наш час цей жанр активно розвивається у творчості українських композиторів, про що свідчить поява значної кількості нових творів. Тому дослідження генези та національної специфіки розвитку цього жанру у творчості композиторів України є одним із перспективних напрямів сучасного музикознавства. Відсутність окремого системного дослідження, присвяченого зазначеній проблематиці, зумовлює *актуальність* обраної теми дисертації. Її визначають необхідність уточнення й розширення існуючих уявлень про жанр української скрипкової фантазії; особлива увага до нього українських композиторів; наявність значної кількості творів, що потребують наукового осмислення; зацікавлення виконавців самобутнім доробком у цьому жанрі українських митців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі історії музики Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка відповідно до плану наукових робіт і є частиною комплексної теми № 3 «Українська музика в контексті світової

¹ Це праці І. Зінків, В. Клини, Н. Миронової, Т. Моргунової, О. Ніколенко, А. Сташевського, К. Штрифанової, Н. Яковчук.

музичної культури» перспективного тематичного плану науково-дослідної діяльності Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка на 2014–2019 рр. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка (протокол № 4 від 19 січня 2014 р.).

Мета дослідження полягає у вивченні генези і специфіки української скрипкової фантазії XIX – перших десятиліть XXI ст.

Відповідно до поставленої мети в дисертації вирішуються такі **завдання**:

- 1) систематизувати науковий дискурс стосовно зазначеної теми;
- 2) осмислити особливості становлення та розвитку жанру інструментальної фантазії в історичному аспекті;
- 3) визначити жанрові ознаки скрипкових фантазій у європейському музичному мистецтві;
- 4) скорегувати існуючі типології інструментальної, зокрема скрипкової фантазії доби романтизму;
- 5) окреслити поняття стабільного виконавського комплексу романтичної скрипкової фантазії та специфіку його втілення;
- 6) здійснити системний аналіз українських скрипкових фантазій, виявити їх характерні риси;
- 7) розробити жанрово-стильову типологію українських скрипкових фантазій;
- 8) ввести до наукового обігу нові твори сучасних українських композиторів зазначеного жанру.

Об'єкт дослідження – жанр фантазії у системі європейського музичного мистецтва XVI – перших десятиліть XXI ст.

Предмет дослідження – жанрова модель української скрипкової фантазії, її генеза та специфіка.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XIX – перші десятиліття XXI ст.

У роботі використано комплекс взаємоузгоджених **методів**: *історичного*, який застосовується для аналізу становлення та розвитку жанру інструментальної, зокрема скрипкової фантазії (у т. ч. української) в лоні європейського музичного мистецтва XVI – перших десятиліть XXI ст.; *типологічного*, що дозволяє виявити типові ознаки жанру, які є стабільними на всіх етапах його розвитку, а також необхідного для укладання жанрової систематики; *компаративного* – для атрибуції української скрипкової фантазії у порівнянні з романтичною європейською та виявлення її жанрових

різновидів; *стильового*, необхідного для вивчення окремих зразків композиторської та виконавської творчості у зазначеному жанрі; *структурно-функціонального*, застосованого в аналітичних екскурсах роботи; *системного*, спрямованого на створення загальної картини розвитку досліджуваного жанру як цілісного явища в історії музичного мистецтва загалом та в українській музичній культурі зокрема.

Теоретичну базу склали наукові праці, присвячені: висвітленню історії та теорії жанру фантазії (Л. Кадцин, Т. Кюрегян, М. Лобанова, Т. Ляхіна, В. Медушевський, І. Палажченко, О. Погода, Т. Попова, В. Протопопов, О. Соколов, А. Сохор, В. Цуккерман, Ю. Чернявська, С. Шип, К. Штрифанова, О. Щоголева, Р. Collins, К. DeLong, С. Field та ін.); проблемі віртуозності та становлення віртуозно-романтичного стилю виконавства (Б. Бородін, Т. Ляхіна, О. Мурга, І. Оношко та ін.); проблемам скрипкового виконавства (І. Андрієвський, Т. Берфорд, Ю. Соколовський та ін.); питанням формотворення у музичному мистецтві XIX–XX ст. (Т. Кюрегян, Л. Мазель, Ю. Холопов та ін.); історії та теорії скрипкового мистецтва (Т. Берфорд, Ю. Волощук, В. Григор'єв, Т. Ляхіна, Л. Раабен, І. Ямпольський та ін.); історії української музики (Л. Архімович, М. Гордійчук, І. Зінків, Л. Кияновська, О. Козаренко, Л. Корній, О. Сердюк, Б. Сютя, О. Шресер-Ткаченко, Б. Фільц та ін.); історії української скрипкової музики (Ю. Волощук, О. Гаргай, В. Заранський, В. Лапсюк, А. Мельник, Н. Пилатюк, З. Ядловська та ін.); творчості українських композиторів (В. Андрієвська, Л. Архімович, Ю. Бентя, М. Боровик, Г. Виноградов, І. Зінків, Н. Кашкадамова, Л. Кияновська, О. Козаренко, А. Муха, С. Павлишин, Н. Швець-Савицька, Б. Чурилова, Н. Яковчук). Допомогу в дослідженні склали інтернет-ресурси, присвячені творчості та виконавству європейських й українських композиторів та виконавців – О. Безбородька, братів Г. та Ю. Венявських, Г. Дмитрієва, О. Козаренка, О. Рубця, О. Станка, В. Черненка, Л. Шутко; матеріали з бібліотечних фондів ЛНМА імені М. В. Лисенка, ХНУМ імені І. П. Котляревського, ХДНБ імені В. Г. Короленка, інтерв'ю авторки роботи з композиторами.

Матеріалом дисертації слугували твори українських і зарубіжних композиторів, написані в жанрі фантазії для скрипки та фортепіано, з оркестром або для скрипки соло. Як найпоказовіші в аспекті виявлення специфічних ознак та розробки жанрово-стильової типології українських скрипкових фантазій проаналізовано твори О. Безбородька, І. Вимера, А. Гриншпуна, О. Жука, Г. Жуковського, О. Козаренка, М. Лисенка, О. Рубця, О. Станка, В. Черненка, А. Штогаренка, О. Яковчука. Для визначення жан-

рових ознак скрипкових фантазій у європейському мистецтві обрано твори видатного віртуоза-скрипаля Г. Венявського. Новий взірць жанру представлено у творчості А. Шенберга. Романтичну віртуозність у творах ХХ ст. виявлено у Фантазії «Nicolò» Г. Дмітрієва.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- обґрунтовано жанрово-стильову динаміку розвитку української скрипкової фантазії, виявлено її жанрові різновиди та визначено провідні тенденції розвитку;
- скореговано типологію європейської романтичної скрипкової фантазії та розроблено типологію української скрипкової фантазії;
- окреслено зміст поняття *стабільний виконавський комплекс* романтичної скрипкової фантазії, обґрунтовано його актуалізацію у сучасній виконавській практиці;
- здійснено аналіз маловідомих і нових творів українських митців, які дотепер не посіли належного місця у виконавській практиці;
- уведено до наукового обігу нові твори українських композиторів.

Уточнено хронологію творчості українських митців у жанрі скрипкової фантазії ХХ – перших десятиліть ХХІ ст.

Набула подальшого розвитку концепція Т. Ляхіної стосовно розвитку скрипкової фантазії ХІХ ст. в аспекті виконавської та національної (української) специфіки.

Теоретичне значення отриманих результатів зумовлене розробкою жанрово-стильової типології українських скрипкових фантазій, що уможливає її подальше теоретичне вивчення.

Практичне значення дослідження. Отримані результати заповнюють прогалину у вивченні жанру української інструментальної, зокрема скрипкової фантазії. Вони сприятимуть популяризації цього жанру в середовищі українських виконавців. Матеріали дисертації можуть використовуватись у навчальних курсах: «Спеціальний інструмент: скрипка», «Історія світової музичної культури», «Історія української музики», «Історія скрипкового виконавства», «Сучасна музика для струнно-смічкових інструментів» музичних ЗВО України, а також у процесі творчої діяльності концертного виконавця-скрипаля.

Особистий внесок здобувача полягає у вперше здійсненому теоретичному обґрунтуванні жанрово-стильового розвитку української скрипкової фантазії та її різновидів. Дисертація є самостійною науковою працею, наукові публікації авторки за темою дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення роботи були апробовані на засіданнях кафедри історії музики ЛНМА імені М. В. Лисенка, її результати оприлюднені у виступах на Всеукраїнських та Міжнародних наукових конференціях: «Молоде музикознавство – 2013» (м. Львів, 2013, 17–18 грудня), «Актуальні проблеми музичного і театрального мистецтва» (м. Харків, 2014, 10 лютого), «Музикознавчі студії» (м. Львів, 2014, 12–13 лютого), «Музичне мистецтво та освіта у сучасному соціокультурному просторі» (Росія, м. Белгород, 2014, 13–14 березня), «Актуальне інтонування як виконавська проблема» (м. Харків, 2015, 9 січня), «Музикознавчі студії» (м. Львів, 2015, 25–26 лютого), «Мистецтво та шляхи його осмислення в дослідженнях молодих науковців» (м. Харків, 2015, 19–20 березня), «Композиційно-драматургічна єдність музичного твору» (м. Київ, 2015, 3–5 квітня), «Дні науки» (м. Одеса, 2015, 27–29 квітня), «Музикознавчі студії – 2016» (м. Львів, 2016, 24–26 лютого), «Актуальні проблеми музикознавства у молодіжних дослідженнях» (м. Київ, 2016, 23–25 березня), «Музичний твір в аурі інтерпретацій» (м. Київ, 2016, 1–3 квітня). Виконавські аспекти дисертації отримали практичну апробацію в концертній діяльності авторки дисертації.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в десяти одноосібних наукових публікаціях, із них: п'ять статей опубліковано у вітчизняних фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, одна стаття (англійською мовою) – у міжнародному періодичному виданні та чотири – у збірниках матеріалів всеукраїнських та міжнародних тематичних наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається з анотацій (українською та англійською мовами) зі списком публікацій автора за темою дисертації, вступу, трьох розділів із підрозділами, висновків, списку використаних джерел, нотографії, дискографії та п'яти додатків, що містять нотні приклади, формальні схеми, каталог українських скрипкових фантазій, біографічні дані окремих українських композиторів, список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію її результатів. Загальний обсяг роботи складає 320 сторінок, з них 186 – основного тексту. Список використаних джерел містить 197 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми роботи та ступінь її теоретичного опрацювання; надано інформацію про її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні межі дослідження; визначено методи, теоретичну базу, матеріал і наукову новизну роботи; розкрито її теоретичне та практичне значення; подано дані щодо апробації, публікацій авторки, структури та обсягу дисертації.

Розділ 1 «Жанр інструментальної фантазії в контексті європейської музичної культури XVI – перших десятиліть XXI ст.» містить аналітичний огляд жанру інструментальної, зокрема скрипкової фантазії у наукових працях українських та зарубіжних музикознавців. Визначено основні методологічні принципи дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.1 «*Відображення еволюції жанру фантазії у науковому дискурсі*» звернуто увагу на наукове визначення терміну *фантазія*. Охарактеризовано етапи становлення жанру інструментальної фантазії в історичному ракурсі (XVI – перші десятиліття XXI ст.).

Зазначено, що фантазія у музичному мистецтві – це інструментальний (рідше вокальний) жанр, типовою ознакою якого завжди була імпровізація, що мала витoki у народному музикуванні. Однією з найважливіших ознак фантазії є зв'язок з інструментальною практикою. У різні епохи на роль лідера претендували один або декілька музичних інструментів, для яких створювали твори зазначеного жанру. У XVI–XVIII ст. фантазіями називали твори для лютні та клавішних інструментів (верджинал, клавесин, орган). Органна фантазія була найбільш поширеною в Нідерландах, Італії та Німеччині (Я. Свелінк, Дж. Фрескобальді, Й. Фробергер, С. Шейдт, Й. Пахельбель, Д. Букстегуде). В Англії жанр став популярним у творчості верджиналістів (В. Берд, Дж. Булл, О. Гіббонс). На початку XVIII ст. до нього композитори зверталися рідше, хоча жанр продовжував розвиватися в Австрії, Німеччині, Англії та Іспанії. Фортепіано було найпопулярнішим інструментом, для якого писали фантазії у XIX ст. У цей час поряд з фортепіано на європейську музичну арену виходить скрипка. Доба романтизму ознаменувала розквіт жанру скрипкової фантазії. У XX ст. з'являються фантазії для різних інструментів.

У підрозділі 1.2 «*Етапи становлення та розвитку скрипкової фантазії*» з'ясовано час появи та розвиток жанру скрипкової фантазії. Виділені дві найважливіші риси жанру – програмність і концертність. Розглянуто

проблему віртуозності в добу романтизму, яка сфокусована довкола явищ складності й краси. ХХ ст. внесло у жанр скрипкової фантазії свої «нововведення». Відзначено виникнення жанрових взаємодій, так званих жанрових мікстів, які є більш характерними для ХХ ст.: соната-фантазія, концерт-фантазія, рондо-фантазія, вальс-фантазія та ін.

Розділ 2 «Скрипкова фантазія ХІХ – ХХ ст.: композиторсько-виконавський аспект» присвячено визначенню жанрових ознак європейської скрипкової фантазії. У розділі скореговано типологію скрипкової фантазії доби романтизму. Проаналізовано зразки фантазій ХІХ–ХХ ст., окреслено поняття стабільний виконавський комплекс романтичної скрипкової фантазії та специфіку його виконання.

У підрозділі 2.1 *«Досвід жанрової типології»* репрезентовано удосконалену авторкою існуючу типологію скрипкових фантазій періоду розквіту жанру, сформовану внаслідок вивчення праць Б. Бородіна та Т. Ляхіної. Для систематизації обрано тематичну, жанрову, програмну ознаки, а також інструментальний склад. Представлена типова модель скрипкової фантазії, що усталилась ще в класичну добу, яка складається з інтродукції імпровізаційного характеру, варіаційного розвитку тематизму, зіставлення двох, зазвичай контрастних (переважно повільного та швидкого), розділів та неодмінно бравурного фіналу. Від моменту появи й упродовж усього часу існування жанру тематизм фантазії складали запозичені та авторські (власні) теми.

У підрозділі 2.2 *«Скрипкові фантазії Г. Венявського: уособлення романтичного досвіду»* на матеріалі проаналізованих фантазій композитора-виконавця (Фантазія на теми двох романсів О. Варламова «Спогад про Москву» тв. 6, Блискуча фантазія на теми з опери Ш. Гуно «Фауст» тв. 20 і «Східна фантазія» тв. 24) було визначено жанрові ознаки європейської скрипкової фантазії доби романтизму. До них належать: імпровізаційність, програмність, використання різноманітних форм, що засновані на контрастно-складеному принципі, певна свобода викладу матеріалу, застосування принципів колорування, димінування, різноманітних темпових відхилень. Продемонстровано типологію романтичної скрипкової фантазії на основі творів Г. Венявського, де кожна з фантазій композитора відповідає її ознакам.

У підрозділі 2.3 *«Стильові домінанти Фантазії тв. 47 для скрипки та фортепіано А. Шенберга»* продемонстровано принцип фантазійності у серійній техніці як новий взірць жанру у ХХ ст. Фантазія виявляє стильові домінанти в пізній творчості митця і демонструє новий погляд на жанр та

чинник скрипкової «віртуозності» зазначеного часу. Цей твір поєднує в собі глибоко емоційний і водночас інтелектуальний початок. Композитор блискуче застосовує палітру виразових засобів (динамічну, фактурну, темброву) в процесі втілення мінливого та захоплюючого внутрішнього змісту даного твору. Серійні прийоми, хоча й використовуються доволі строго, але, водночас, гнучко підпорядковані загальному змістовному розвитку емоційної музичної експресії.

У підрозділі 2.4 «*Адаптація романтичної скрипкової віртуозності у ХХ ст. (Фантазія «Nicolò» для скрипки та фортепіано Г. Дмитрієва)*» проаналізовано інтонаційно-образний, композиційно-драматургічний і жанровий рівні адаптації скрипкової романтичної віртуозності у ХХ ст. У Фантазії «Nicolò» Г. Дмитрієва, присвяченій Н. Паганіні, представлені основні ознаки жанру романтичної скрипкової фантазії, як от: 1) імпровізаційність, що виявляється в різноманітній пасажній техніці, техніці подвійних нот і акордів, колористичних штрихах, концентруючись у каденційному розділі; 2) специфіка формотворення, що впливає на структуру жанру; 3) свобода викладу музичного матеріалу, реалізована через розмаїті темпові відхилення, ритмічні фігурації; 4) широкий спектр тематичної варіативності – від загадково-містичних до світлих тем, якими композитор наділяє різні іпостасі скрипаля-віртуоза.

На основі аналізу Фантазії на теми з опери Дж. Верді «Травіата» тв. 38 Ж. Д. Алара, Фантазії-апасіонати тв. 35 А. В'єтана, Блискучої фантазії на теми з опери Ш. Гуно «Фауст» тв. 20 Г. Венявського у підрозділі 2.5 «*Стабільний виконавський комплекс скрипкової фантазії*» окреслено зміст цього поняття та означено параметри романтичної скрипкової віртуозності, що представлені у жанрі фантазії в концентрованому вигляді. Запропоновано розподіл комплексу віртуозності за двома критеріями: технічним та часо-просторовим. До першого належать: імпровізаційність висловлювань; техніка пасажів, подвійних нот і акордів; штрихо-артикуляція. До другого – зіставлення крайніх регістрів; різноманітні ефекти: темброві (гра на одній струні – G; D; A), звукозображальні та колористичні (флажолети, мелізми, *pizzicato*, *glissando*); гнучкість ритміки, агогіки, динамічного нюансування; багатство фактури. Доведено, що жанр скрипкової фантазії уособлює стабільний комплекс віртуозних прийомів гри.

Розглянуто також стабільний виконавський комплекс скрипкової фантазії у ХХ ст. На прикладі виконання Л. Коганом Блискучої фантазії на теми з опери Ш. Гуно «Фауст» тв. 20 Г. Венявського простежено його прояв у виконавстві.

У Розділі 3 «**Жанрово-стильові різновиди української скрипкової фантазії**» досліджено генезу та специфіку української скрипкової фантазії в контексті європейських впливів. Розглянуто побутування скрипки у народно-професійному та професійному видах мистецтва. Виявлено місце жанру української скрипкової фантазії у творчості вітчизняних композиторів XIX–XX ст. Вперше розроблено типологію української скрипкової фантазії, проаналізовано маловідомі та нещодавно створені скрипкові фантазії, які дотепер не були висвітленими у музикознавчих працях.

У підрозділі 3.1 «*Скрипкова фантазія у творчості українських композиторів XX ст.*» звернуто увагу на інтенсивний розвиток багатьох інструментальних жанрів (мініатюра, концерт, соната, сюїта, транскрипція, переклад, варіації «на тему») у творчості українських композиторів 1950–1990-х рр. Сформульовано специфічні ознаки жанру української інструментальної фантазії на різних історичних етапах її розвитку.

Переважно скрипкові фантазії написані у формі варіацій на сопрано остинато, де розробляються пісенна і танцювальна народні теми, також використовується контрастно-складена, змішана та вільна форми.

Українська скрипкова фантазія представлена як «чистим» жанровим типом, так і в доволі типовому синтезі з іншими жанрами: вальс-фантазія, концерт-фантазія, рондо-фантазія, соната-фантазія та ін.

У підрозділі 3.2 «*Типологія жанру скрипкової фантазії: український досвід*» проаналізовано маловідомі та нові скрипкові фантазії, більшість з яких ще не висвітлювались у працях сучасних музикознавців. Розроблено типологію² українських скрипкових фантазій за ознаками тематизму, жанрової належності, наявності чи відсутності програми, типу інструментального складу. Виявлено, що однією з найголовніших особливостей української скрипкової фантазії є наявність тривкого зв'язку з народною творчістю. Українські скрипкові фантазії розподіляємо як твори на: а) народні теми; б) авторські теми; в) теми, запозичені з творчості інших композиторів. За *жанровою* ознакою скрипкові фантазії українських авторів класифікуємо так: а) фантазії-концертні п'єси (близькі до віртуозних творів великої форми); б) фантазії-концерти (масштабні твори, інколи з наявністю слова «концертна» у назві); в) фантазії-п'єси (близькі до малих форм); г) фантазії на основі жанрового синтезу. За *програмною* ознакою виділяємо українські скрипкові фантазії: а) із загальною програмою; б) з програмою, пов'язаною з оперним або пісенним жанрами; в) з програмою, що має джерелом народну пісню та популяризувалася в оперному жанрі внаслідок вторинної

² На основі проаналізованих творів.

інтерпретації; г) непрограмного типу. За ознакою *інструментального складу* виявлено, що більшість фантазій написана для скрипки і фортепіано, однак існують фантазії для скрипки та оркестру, камерного складу, скрипки соло.

У пункті 3.2.1 «*Фантазії на народні теми у творчості композиторів ХІХ ст. М. Лисенка, О. Рубця*» проаналізовано скрипкові фантазії українських митців доби романтизму. М. Лисенко заклав фундамент для утвердження українського інваріанту жанру скрипкової фантазії. Серед основних його ознак – наявність контрастного тематизму, використання варіаційного принципу розвитку, опора на народну пісенність. У порівнянні з традиційною європейською моделлю фантазії, Фантазія на дві українські народні теми 21 для скрипки та фортепіано М. Лисенка заснована на фольклорному матеріалі й має яскраво виражений національний колорит.

У Фантазії е moll для скрипки та фортепіано О. Рубець розробив дві ладово контрастні теми, що тематично близькі між собою. Обидві базуються на народно-національній основі. Романсово-пісенна початкова тема «Віють вітри» зазнає видозмін у танцювальному характері наступної, що інтонаційно виростає з неї.

У пункті 3.2.2 «*Скрипкові фантазії А. Гриншпуна та І. Вимера як взірці творів ХХ ст. на народні теми*» простежено тип фантазії на фольклорні теми у творчості українських митців ХХ ст. У Фантазії на українські теми для скрипки в супроводі фортепіано, присвяченої Т. Г. Шевченкові, А. Гриншпун створив яскраво самобутній варіаційний цикл на основі національного фольклору. Твір побудовано на зіставленні двох контрастних тем, перша з яких відтворює лірично-пісенний тип українського мелосу, друга – поривчастий гопак.

Фантазія на теми весільних пісень Поділля для скрипки і фортепіано І. Вимера втілює естетичні настанови неофольклоризму і присвячена видатній українській скрипальці Л. Шутко. Крещендуючий тип драматургії твору реалізований через образно-тематичний розвиток: від імпровізаційно-ліричної за характером музики до бурхливого танцювального апофеозу – фіналу весільного дійства.

У пункті 3.2.3 «*Фантазії на авторські теми А. Штогаренка, О. Станка*» виявлено особливості драматургії обраних для аналізу скрипкових творів. У тематизмі Фантазії для скрипки соло А. Штогаренка простежено безпосередній зв'язок з фольклором. За композицією вона є подвійними варіаціями на пісенну й танцювальну теми, з імітуванням скрипкою в другій

темі звучання народного щипкового інструмента (кобзи, бандури), що викликає асоціації з подібною стилізацією у «Камаринській» М. Глінки.

«Українська фантазія» для скрипки з оркестром О. Станка, подібно до Фантазії І. Вимера, демонструє опору на фольклорні витoki. Та за музичною стилістикою цей твір ближчий до класико-романтичної традиції.

У пункті 3.2.4 «*Жанрові міксти О. Жука, Г. Жуковського, О. Яковчука*» проаналізовано скрипкові фантазії, що побудовані за принципом жанрової взаємодії. «Рондо-фантазія» тв. 5 О. Жука є яскравим прикладом жанрового синтезу. Риси рондоподібної концентричності відбиваються передусім у композиційній структурі. Ознаки фантазії проступають в імпровізаційному вступі, віртуозних каденціях, різнохарактерності тем. Риси сонатності – у наявності головної та побічної партій та їх репризному повторенні.

«Вальс-фантазія» Г. Жуковського апелює до «Вальсу-фантазії» М. Глінки і продовжує ліричну лінію, започатковану композиторами ХІХ ст. – зі збереженням тональної основи, але з дисонуючою акордиком. В композиції твору поєднано принципи варіантності, монотематизму, репризності та тематичного обрамлення.

Яскравим жанровим синтезом сонати й фантазії у творчості українських композиторів ХХІ ст. є «Соната-фантазія» (пам'яті А. П'яццолі) для скрипки та фортепіано О. Яковчука. Від сонатного циклу композитор запозичив тричастинність будови, з відсутньою повільною частиною: Allegretto – Allegretto non troppo – Presto, що компенсується речитативними каденціями учасників ансамблю. Наслідком впливу жанру фантазії є імпровізаційний вступ, наявність віртуозних висловлювань, використання різноманітних виконавських засобів та прийомів. Творові властивий яскравий мелодизм з українською народною інтонацією в основі.

У пункті 3.2.5 «*Авангардова фантазія О. Козаренка*» розглянуто питання жанрової взаємодії та специфіки виконавського звукотворення в одному з найяскравіших зразків жанру – «Sonata quasi una Fantazia» О. Козаренка. Вплив сонатності позначився на зіставленні двох контрастних образних сфер та експресії динамічного розвитку. Від фантазії твір успадкував її типові ознаки: концертність, віртуозність, наявність контрастних епізодів. Автор застосовує нові технічні прийоми гри, що розкривають образний зміст цього новаторського мистецького експерименту. Виконання дуєтом Л. Шутко – О. Козаренко вважаємо інваріантною моделлю виконавської інтерпретації цього твору.

Приклади жанру, що створено протягом останніх десятиріч, проаналізовано у пункті 3.2.6 «Сучасні фантазії у творчості композиторів ХХІ ст. О. Безбородька, В. Черненка». О. Безбородько створив сучасний взірць віртуозної скрипкової фантазії – Концертну фантазію на теми з опери С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм» для скрипки та симфонічного (або камерного) оркестру, або для скрипки та фортепіано. Твір спирається на типові риси жанру романтичної скрипкової фантазії (імпровізаційний вступ, різнохарактерні теми як основа контрастних розділів, віртуозний фінал-кода). Фантазія О. Безбородька репрезентує творчий тандем композитора й виконавця (Д. Ткаченко), що характерно для творів ХХІ ст.

«Кінофантазія „12 стилів”» для скрипки та фортепіано В. Черненка є яскравим зразком програмної музики ХХІ ст. Сучасне мислення автора проявляється у вільному ставленні до музичної форми, досить типовій рисі жанру фантазії. Композитор використовує монтажний принцип драматургії, заснований на чергуванні контрастних тем-епізодів.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження.

1. Аналіз спеціальної наукової літератури виявив відсутність застосування системного підходу до вивчення жанру української скрипкової фантазії за винятком окремих статей Ю. Бенті, І. Зінків, І. Іванової, Н. Миронової, Т. Моргунової, Н. Швець-Савицької, Н. Яковчук, присвячених скрипковим фантазіям М. Лисенка, О. Козаренка, О. Безбородька, О. Яковчука.

2. Інструментальна європейська фантазія, що має п'ятисотлітню історію, є тим жанром, який залишається актуальним дотепер. Аналіз основних історичних етапів його формування та розвитку дає підстави зробити висновок, що від доби бароко до сучасності він постійно зазнавав видозмін. Доба романтизму стала для жанру зірковим часом, до нього зверталися усі композитори. У першій половині ХХ ст. фантазія втратила провідні позиції, що пов'язано з пануванням антиромантичних музичних течій і напрямків, які деактуалізували імпровізаційність жанру. Його зразки можна знайти у творчості композиторів, що працювали у поліфонічній техніці (М. Регер, П. Гіндеміт). Друга половина ХХ ст. ознаменована появою нових різновидів жанру інструментальної фантазії. Наприкінці ХХ ст. жанр стає популярним у джазовій музиці, що пов'язано з його домінантною ознакою – імпровізаційністю.

3. Розквіт скрипкової фантазії в добу романтизму відбувався у творчості композиторів національних романтичних шкіл, які часто були й виконавцями. Свого апогею вона досягла у творчості послідовників Н. Паганіні (У. Буль, Г. Венявський, Я. Кубелік, П. Сарасате, Г. Ернст та ін.). Ця доба

породила соліста-віртуоза, що досконало володів своїм інструментом, тож розвиток жанру був пов'язаний з виконавською практикою. У різні історичні періоди розвитку існували характерні стабільні ознаки жанру, що залишилися незмінними: наявність імпровізаційності (каденцій), контрастність образів (епізодів), відхилення від існуючих норм формотворення, свобода розвитку, діапазон тематичної варіативності. Визначальними рисами скрипкової фантазії є програмність та концертність. ХХ ст. вводить у жанр скрипкової фантазії свої «нововведення». Як й інструментальна фантазія, вона зазнає синтезу з іншими жанрами (соната-фантазія, рондо-фантазія, концерт-фантазія та ін.).

4. На основі праць Б. Бородіна та Т. Ляхіної скореговано типологію скрипкової фантазії доби романтизму за тематичною, жанровою, програмною ознаками та інструментальним складом. За тематичною ознакою фантазії можна розподілити на твори, написані: на теми, запозичені з творчості інших композиторів; на авторські теми; на народні теми. За жанровою ознакою скрипкові фантазії класифікуємо за такими типами: фантазії-концертні п'єси, що близькі до віртуозно-концертних п'єс великої форми; фантазії-концерти, позначені масштабністю, а в деяких випадках – присутністю слова «концертна» у назві; фантазії-п'єси, що близькі до малих, «салонних» форм; фантазії на основі жанрового синтезу. Третім пропонованим критерієм типології є класифікація за програмною ознакою: із загальною програмою; з програмою, пов'язаною з оперним жанром; твори непрограмного типу. За інструментальним складом виділяємо фантазії: для скрипки та оркестру, для скрипки та фортепіано, для камерного складу, для скрипки соло.

5. Окреслено зміст поняття *стабільний виконавський комплекс романтичної скрипкової фантазії* та означено параметри романтичної скрипкової віртуозності, які концентровано представлені у жанрі фантазії. Запропоновано розподіл комплексу віртуозності за двома критеріями: технічним та часо-просторовим. До першого належать: імпровізаційність висловлювань; техніка пасажів, подвійних нот і акордів; штрихо-артикуляція. До другого – зіставлення крайніх регістрів; різноманітні ефекти: темброві (гра на одній струні – G; D; A), звукообразальні та колористичні (флажолети, мелізми, *pizzicato*, *glissando*); гнучкість ритміки, агогіки, динамічного нюансування; багатство фактури. Розглянуто також стабільний виконавський комплекс скрипкової фантазії у ХХ ст., обґрунтовано його актуалізацію у виконавській практиці ХХ–ХХІ ст. (у виконанні Фантазії «Фауст» Г. Венявського Л. Коганом). Доведено його стабільність в українській

скрипковій фантазії (М. Лисенка, І. Вимера, А. Штогаренка, О. Козаренка, О. Безбородька та ін.).

6. Зародження жанру української інструментальної, зокрема скрипкової фантазії пов'язано з народно-виконавською практикою (XVI–XIX ст.), відгомін якої зберігся до нашого часу в народно-професійних ансамблях трійстих музик (Карпати, Бойківщина, Буковина, Поділля, Закарпаття). Комплексний аналіз української скрипкової фантазії дозволив виявити характерні риси драматургії одинадцяти проаналізованих скрипкових творів у жанрі фантазії для скрипки та фортепіано (або оркестру), а також для скрипки соло: О. Безбородька, І. Вимера, А. Гриншпуна, О. Жука, Г. Жуківського, О. Козаренка, М. Лисенка, О. Рубця, О. Станка, В. Черненка, А. Штогаренка. Основним прототипом жанру української скрипкової фантазії стала європейська романтична фантазія, тобто та структурно-жанрова модель, яку заклав М. Лисенко. Вона орієнтована на народно-інструментальний принцип «думка-шумка», містить: імпровізаційний вступ, розробку кількох різнохарактерних тем – ліричної (або епічної) та танцювальної (або маршової), що завершуються віртуозною кодою.

7. На основі системного аналізу розроблено жанрово-стильову типологію українських скрипкових фантазій, яка своїми витокami вкорінена у західноєвропейській романтичній фантазії. Її сформовано за ознаками тематизму, жанрової належності, наявності чи відсутності ознак програмності та типу інструментального складу. За тематичною ознакою українські скрипкові фантазії розподіляємо як твори на: народні теми; авторські теми; теми, запозичені з творчості інших композиторів. За жанровою ознакою – на фантазії-концертні п'єси великої форми; фантазії-концерти (масштабні твори, інколи – з присутністю слова «концертна» у назві); фантазії-п'єси малих форм; фантазії на основі жанрового синтезу. За програмною ознакою виділяємо твори: із загальною програмою; з програмою, пов'язаною з оперним або пісенним жанрами; з програмою, що має джерелом народну пісню, але спопуляризувалася в оперному жанрі внаслідок її вторинної інтерпретації; непрограмного типу. За інструментальним складом фантазії класифікуємо як твори: для скрипки з оркестром, для скрипки та фортепіано, для камерного складу, скрипки соло.

8. Розгляд, крім добре знаних, маловідомих та нових творів українських композиторів дозволив повною мірою встановити специфіку розвитку жанру, виявити його характерні ознаки та створити жанрову типологію української фантазії.

Окреслено також індивідуальні прояви композиторських та виконавських стилів західноєвропейських та українських музикантів. У романтичній та українській скрипкових фантазіях на основі тематичних запозичень, індивідуальних композиторських засобів та виконавських прийомів можна вибудувати такі паралелі: *романтична* («Східна фантазія» Г. Венявського – Фантазія е moll О. Рубця; «Спогад про Москву» Г. Венявського – Фантазія на дві українські народні теми М. Лисенка, Фантазія на українські теми А. Гриншпуна; «Фауст» Г. Венявського – «Запорожець за Дунаєм» О. Безбородька); *комбінована* («Nicolò» Г. Дмитрієва – «Кінофантазія „12 стільців”» В. Черненко; «Nicolò» Г. Дмитрієва – «Sonata quasi una Fantazia» О. Козаренка); *авангардова* (Фантазія тв. 47 А. Шенберга – «Sonata quasi una Fantazia» О. Козаренка).

Жанр скрипкової фантазії продовжує розвиватися та зазнавати трансформацій у творчому доробку сучасних українських митців, він має статус яскравого феномена національної музичної культури.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та наукових виданнях інших держав

1. Однолькіна М. С. Індивідуально-стильові особливості скрипичних фантазій Г. Венявського. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти* : зб. наук. ст. Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. Харків, 2015. Вип. 42. С. 109–120.
2. Однолькіна М. С. Стильові межі Фантазії для скрипки з акомпанементом фортепіано ор. 47 А. Шенберга. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка* : Музикознавчі студії : зб. наук. ст. Львів, 2015. Вип. 35. С. 126–138.
3. Єфіменко (Однолькіна) М. С. Скрипкова фантазія у творчості українських композиторів ХІХ–ХХІ століть. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка* : Музикознавчий універсум : зб. наук. ст. Львів, 2017. Вип. 40. С. 158–169.
4. Єфіменко (Однолькіна) М. С. Специфіка виконавського звукотворення у «Sonata quasi una fantasia» О. Козаренка (на прикладі інтерпретації Л. Шутко та автора). *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського* : Композиційно-драматургічна організація музичного твору : зб. наук. ст. Київ, 2017. Вип. 118. С. 11–23.

5. Yefimenko (Odnolkina) M. Adaptation of the romantic violin virtuosity in fantasias for the violin in the 20th century (on the example of the quasi-fantasia “Nicolò” for the violin and piano by G. Dmitriev). *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті* : зб. наук. пр. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2018. № 2. С. 119–124.
6. Odnolkina M. Violin Fantasia by I. Vuymer as an adaptation of a wedding ceremony. *Central Asian Journal of Art Studies*. Т. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts. Kazakhstan, Almaty, 2019. № 1. P. 58–63.

Статті в інших наукових виданнях та збірниках матеріалів конференцій

7. Однолькіна М. С. Історичний розвиток жанру фантазії. *Всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців «Музикознавчі студії», 12–13 лютого 2014 р.* : зб. тез. Львів, 2014. С. 61–62.
8. Однолькіна М. С. Эволюционные процессы становления жанра фантазии в музыкальном социуме. *Международная научно-практическая конференция «Музыкальное искусство и образование в современном социокультурном пространстве», 13–14 марта 2014 г.* : сб. тез. Белгород, 2014. Ч. 2. С. 208–210.
9. Однолькіна М. С. Жанр фантазії в творчості А. Шенберга (на прикладі Фантазії для скрипки з акомпанементом фортепіано ор. 47). *Всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців «Музикознавчі студії», 25–26 лютого 2015 р.* : зб. тез. Львів, 2015. С. 93–94.
10. Єфіменко (Однолькіна) М. С. Скрипкова фантазія у творчості українських композиторів ХХ століття. *Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців «Музикознавчі студії – 2016», 24–26 лютого 2016 р.* : зб. тез. Львів, 2016. С. 65–66.

АНОТАЦІЯ

Однолькіна М. С. Генеза та специфіка української скрипкової фантазії в контексті розвитку жанру. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – «Музичне мистецтво». – Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка Міністерства культури, молоді та спорту України. – Львів, 2020.

Дисертацію присвячено системному вивченню процесу зародження та розвитку жанру скрипкової фантазії в українській музиці, що вивчається

в контексті розвитку жанру. Виявлено її специфічні ознаки у творчості композиторів України. Розроблено жанрово-стильову типологію українських скрипкових фантазій за критеріями тематизму, жанрової належності, наявності чи відсутності ознак програмності, типу інструментального складу.

Виявлено традиційну жанрову модель української скрипкової фантазії, що містить: імпровізаційний вступ, розробку кількох різнохарактерних тем, що завершуються віртуозною кодою. Окреслено поняття стабільний виконавський комплекс романтичної скрипкової фантазії, обґрунтовано його актуалізацію у виконавській практиці XX – перших десятиліть XXI ст. та доведено стабільність його дії в межах жанру української скрипкової фантазії.

Ключові слова: виконавський стиль, генеза жанру, жанрова типологія, композиторська творчість, специфічні риси жанру скрипкової фантазії, стабільний виконавський комплекс скрипкової фантазії, українська скрипкова фантазія, фантазія.

ANNOTATION

Odnolkina M. S. Genesis and the peculiarities of Ukrainian Violin Fantasia in the context of genre development. – Qualifying scientific work as a copyrighted manuscript.

Thesis for Candidate degree in Arts. Specialty 17.00.03 – Musical Art. – M. V. Lysenko Lviv National Music Academy, Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine. Lviv, 2020.

The dissertation is devoted to bringing the evidence of the origin and formation of the violin fantasy genre and revealing its peculiarities in the works of Ukrainian composers. As of now, there is no separate research in this field, although the genre is reflected in the music works of composers. Unfortunately, Ukrainian violin fantasias are performed very rarely, but each of them has its own unique and vivid features.

Recent musicological studies on the formation and development of the fantasy genre are represented by the names of Kateryna Shtryfanova, Olena Pogoda, Olena Shchoholeva, Tetiana Lyakhina and Yuliya Cherniavska. The local culture peculiarities of the violin fantasia as a genre are not sufficiently studied, which conditioned the relevance of the research topic.

The dissertation was aimed at systematization and typology of Ukrainian fantasia specifically. However, as it is based on the West European romantic

fantasia, the author presented the typology of a romantic violin fantasia. The violin fantasia typology during the Romantic period was formed by the following features: thematic, genre, descriptive and instrumental (by set of participants).

The author of the dissertation formulated a stable performing complex of romantic violin fantasia, justifies its actualization in the performing practice of the 20th and the first decades of the 21st centuries and demonstrated the stability of the complex in its expression in Ukrainian violin fantasia as a sub-genre.

The stable performing complex of a fantasia genre in a concentrated form includes the following criteria: improvisation abilities – the presence of the cadenza type parts; technique: passages, double notes and chords; bowing techniques; contrast of higher and lower registers; various effects: timbre (playing on one string – G; D; A), sound and colour (flageolets, melismata, pizzicato, glissando, etc.); agogical deviations (ritenuto, rallentando); putting accents on weak beats, which makes the texture and metrics more mobile; variety of nuances.

It is for the first time that the typology of Ukrainian violin fantasia was developed. The traditional genre model, which consists of the introduction, adaptation of two or more versatile folk themes (song and dance) and virtuoso finale, is revealed. The author also defined the specific features of violin fantasia in the works of Ukrainian composers. The features include the usage of folk material, harmony (folk-modal, romantic, searches for “archaic folk sounds”). Ukrainian violin fantasias, for the most part, have a clearly defined classical tonal basis. However, it is also enriched by modalities – the elements of the national modes. In the theme, both distant contrasting and single tonalities are used. The meter and rhythmic structures are diversified by the usage of variable rhythmic dimensions, which is common for a folk music, though it is still based on principles of Romanticism. The best Ukrainian violin fantasias include works by O. Bezborodko, O. Jacobchuk, O. Kozarenko, M. Lysenko, A. Shtoharenko.

Keywords: performing style, genre genesis, genre typology, composers' creative work, specific features of the violin fantasia genre, stable performing complex of violin fantasia, Ukrainian violin fantasia, fantasia.

Підписано до друку 16.01.2020.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 1,16.
Наклад 100 прим. Зам. № 136.

Видавець і виготовлювач – ФОП Тетюк Т. В.
Свідоцтво серія ЛВ № 80 від 11.09.2013 р.
м. Львів, пр. Червоної Калини, 115
тел.: (097) 178-8488